ROL ÚSTINDE ISLEWDE AKTYORDIŃ QIYALI HÁM FANTAZIYASINIŃ ÁHMIYETI

Djumabayev Baxtıbay Turdıbay ulı
Ózbekstan Respublikası Mádeniyat ministrligi janındaǵı "Kinemotografiya" agentligi "Qaraqalpaqkino" agentligi direktorı

Anotatsiya. *Maqalada aktyor dóretiwshiligindegi qıyal hám fantaziyanıń orni, olardıń rol ústinde islew processindegi áhmiyeti hám aktyordıń sheberligin rawajlandırıwdaǵı xızmeti sáwlelendirilgen. K.S.Stanislavskiy, M.A.Chexov hám M.O.Knebel kózqarasları tiykarında qıyaldıń saxnalıq obrazdı jaratıwdaǵı áhmiyeti analizlengen.*

Gilt sózler*: aktyor, qıyal, fantaziya, saxnalıq obraz, rol, dóretiwshilik, «egerde men».*

Aktyor kásibi sırttan qaraǵanda tek tayın tekstti saxnada aytıw sıyaqlı kórinedi, biraq haqıyqatında ol tereń ishki dóretiwshilik processti talap etedi. Dramaturg jazǵan rol qaǵaz betindegi sózler ǵana bolıp, olarǵa jan kirgiziw aktyordıń qıyalına baylanıslı. Sonıń ushın qıyal hám fantaziya aktyor dóretiwshiliginiń tiykarǵı qurallarınıń biri bolıp esaplanadı. K.S.Stanislavskiydiń pikirinshe, pyesa ayrım waqıyalar menen sharayatlardı ǵana beredi, al olardıń artındaǵı ishki dúnyanı aktyor óz qıyalı járdeminde jaratadı.

Psixologiyada qıyal burın alınǵan tájiriybe elementlerin jańa kombinaciyaǵa keltirip, jańa obraz jaratıw qábileti sıpatında túsindiriledi. Rawajlanǵan qıyal bolmaǵan jaǵdayda, adam tek bar nárselerdi qaytalawǵa mútáj boladı. L.S.Vıgotskiydiń atap ótkenindey, qıyal adamnıń real tájiriybesine súyenedi, sonıń ushın tájiriybe qanshelli bay bolsa, qıyal da sonshelli keń hám mazmunlı boladı. Bul oy aktyor ushın ayrıqsha áhmiyetke iye: ol ómirdi baqlaw, adamlardıń minez-qulqın úyreniw hám óz sezimlerin yadında saqlaw arqalı rol ushın material toplaydı. Qıyaldıń eki tiykarǵı kórinisin ajıratıw qabıl etilgen. Birinshisi qayta jaratıwshı qıyal bolıp, ol burın kórilgen yamasa esitilgen nárselerdi janladırıwǵa tiykarlanadı. Ekinshisi dóretiwshi qıyal bolıp, ol tájiriybe elementlerinen pútkilley jańa obraz payda etedi. Aktyor ushın bul eki kóriniste zárúr: birinshisi onıń baqlawshılıq yadın bayıtadı, ekinshisi bolsa rol obrazın óz betinshe jaratıwǵa múmkinshilik beredi. Biraq tek eki qábiletti birge qollanǵanda ǵana saxnada janlı hám isenimli obraz payda boladı.

M.A.Chexov qıyaldı aktyor texnikasınıń orayına qoydı. Onıń pikirinshe, aktyor rol obrazın óz qıyalında anıq kóriwi, esitiwi hám sezıwi kerek; obraz qanshelli anıq bolsa, aktyordıń sezimleri hám háreketleri sonshelli tábiyiy hám tásirli boladı. Chexov qıyalda payda bolǵan obrazlar aktyordıń óz erkinen tısqarı «jasaydı» hám onı háreketke jeteleydi dep esaplaǵan. Usı sebepli rol ústinde islew processi ádetde obrazdı qıyalda jaratıwdan baslanadı. Chexov óz sistemasında «qıyaldaǵı dene», «qıyaldaǵı oray» hám saxnalıq atmosfera sıyaqlı túsiniklerdi usınıs etken. Aktyor rol qaharmanınıń denesin, júris-turısın hám minez ózgesheligin qıyalında jaratıp, keyin oǵan «kiriwi» múmkin. Bunday usıl aktyordı sırtqı qaytalawdan qutqaradı hám obrazdıń ishki hám sırtqı tárepin birligin támiyinleydi. Fantaziya aktyordıń ǵana emes, pedagogtıń da áhmiyetli quralı. Rejissyor hám ustaz shákirtte qıyaldı

rawajlandırıw ushın arnawlı shınıǵıwlar, etyudlar hám improvizaciya usıllarınan paydalanadı. M.O.Knebeldiń tájiriybesi kórsetkendey, jas aktyordıń qıyalın tárbiyalaw onıń dóretiwshilik erkinligin asıradı, qısınıwdan hám shablonnan qutqaradı. Onıń «háreketli analiz» usılında aktyor pyesanı tek aqıl menen emes, al etyudlar arqalı, qıyalda sol waqıyanı basınan keshirip úyrenedi. Qıyal saxnada jalǵız islemeydi, ol sherikleri menen óz-ara baylanısta rawajlanadı. Aktyor óz rolin jaratıw menen birge, saxnadaǵı basqa qatnasıwshılardı da qıyalında anıq kóriwi, olardıń sezimleri menen háreketlerin esapqa alıwı kerek. Sol sebepli ansambl oyınında qıyal ortaq dóretiwshilik quralına aylanadı: hár bir aktyordıń ishki kórinisleri bir-birine sáykes keliwi saxnalıq oyınnıń pútinligin támiyinleydi.

Sonıń menen birge, fantaziya ómirlik haqıyqatlıqtan ajıralmawı kerek. L.S.Vıgotskiy qıyal real tájiriybege súyeniwin atap ótken, sonıń ushın aktyordıń qıyalı haqıyqat ómirden uzaqlasıp ketse, obraz jasalma hám isenimsiz bolıp qaladı. Aktyor qıyaldı erkin jiberiwi múmkin, biraq ol hár waqıt pyesanıń sharayatları, rol qaharmanınıń minezi hám avtor ideyası shegarasında qalıwı lazım. Qıyal improvizaciya processinde ayrıqsha kórinedi. Saxnada kútilmegen jaǵday payda bolıwı, sherigi tekstti umıtıwı yamasa dekoraciyada nasazlıq júz beriwi múmkin. Qıyalı rawajlanǵan aktyor bunday jaǵdayda ǵarezsiz, rol logikasınan shıqpay, jańa háreket tawıp ketedi. M.O.Knebeldiń pedagogikalıq usılında improvizaciya aktyordı sol waqıttıń ózinde oylawǵa hám háreket etiwge úyretetuǵın tiykarǵı shınıǵıw sıpatında qaraladı.

Aktyordıń qıyalı tamashagóyidiń qıyalın da oyatadı. Teatr saxnasında barlıq nárseni tolıq kórsetiw múmkin emes: dekoraciya sheklengen, waqıt hám orın shártli boladı. Biraq aktyor óz qıyalında anıq kórgen obrazdı saxnada isenimli jetkizse, tamashagóy qalǵan bólegin óz qıyalı menen tolıqtıradı. Tap usı sebepli teatr sheklengen quralları menen de kúshli tásir qaldıra aladı hám tamashagóydi dóretiwshilik processke qatnastıradı. Qıyaldı sheklewshi faktorlar da bar. Sharshaw, kúndelikli qaytalanıwshı jumıs, qorqınısh, jaman baha alıwdan qorqıw hám shablonǵa úyreniw aktyordıń dóretiwshilik erkinligin pásiytedı. Bunday kemshiliklerdi jeńiw ushın aktyor ózin-ózi úzliksiz tárbiyalawı, jańa tájiriybe izlewi, ózi menen dóretiwshilik ortalıq jaratıwı kerek. Stanislavskiy hár aktyor ushın kúndelikli shınıǵıw hám óz ústinde islewdiń zárúrligin ayrıqsha atap ótken.

Qıyal hám fantaziya aktyor dóretiwshiliginiń janı bolıp, olarsız saxnalıq obraz jansız hám qurǵaq boladı. Qıyaldı úzliksiz rawajlandırıw, ómirlik tájiriybeni baytıw hám ádebiyat, aktyordıń kásiplik ósiwiniń tiykarǵı shártlerinen biri bolıp esaplanadı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Станиславский К. С. Работа актёра над собой. Собр. соч.: В 9 т. Т. 2. – М.: Искусство, 1991.

2. Рибо Т. Творческое воображение. – СПб., 1901.

3. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1991.

4. Чехов М. А. Литературное наследие: В 2 т. Т. 2. О технике актёра. – М.: Искусство, 1986.

5. Кнебель М. О. Поэзия педагогики. – М.: ВТО, 1976.

6. Bakhieva, Biybinaz, and Ramuza Qazaqbaeva. "PANTOMIMA KÓRKEM-ÓNERINIŃ PAYDA BOLÍW TARÍYXÍ HÁM RAWAJLANÍWÍ." Mahalliy va xalqaro konferensiyalar platformasi 2 (2025): 584-590.